

שנות המדבר העלומות

"וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְּבַר צֶן בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקֶדֶשׁ וַתָּמַת שָׁם מֵרִים וַתִּקְבֹּר שָׁם" (במדבר כ א).¹

אבן עזרא במדבר פרק כ פסוק א

"בחדש הראשון" - בשנת הארבעים. והנה אין בתורה כלל שום מעשה או נבואה רק בשנה הראשונה ובשנת הארבעים. וטעם ויבאו בני ישראל כל העדה - בעבור שמתו דור המדבר, ועתה באו הבאים אל ארץ כנען.²

פירוש חזקוני על הפסוק שלנו:

"ויבאו בני ישראל וכו' -" בשנת הארבעים. סתם כאן מה שסבבו את הר שער מקדש ברנע עד קדש מדבר צין וכללן כאן בבת אחת, והם שמונה עשרה מסעות הכתובות בפרשת מסעי מרתמה עד מדבר צין.³

רשב"ם במדבר פרק כ

"ותמת שם מרים" - בחודש הראשון שלסוף ארבעים שנה. שהרי מת אהרן אחריה בחדש החמישי בשנת ארבעים לצאת בני ישראל כדכתיב בפרשת אלה מסעי.⁴

"והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה עד תם כל הדור אנשי המלחמה מקרב המחנה כאשר נשבע ה' להם" (דברים ב יד).⁵

שיר השירים רבה פרשה ב, דונסקי סימן כז, וילנא סימן ב

"כי הנה הסתנו עבר" - אלו מ' שנה שעשו ישראל במדבר. "הגשם חלף הלך לו" - אלו ל"ח שנה שהיו ישראל כמנודין במדבר, ולא היה הדבור מדבר עם משה עד שתמו כל אותו הדור; הדא הוא דכתיב: "והימים אשר הלכנו

¹ פרק כ בספר במדבר הוא קו פרשת המים בין דור המדבר ודור הבנים. שלושה פרקים קודם, בפרשת קרח שהיא ללא ספק המשך לפרשת שלח לך, אנחנו עוד עוסקים בדור האבות, דור יציאת מצרים, בשנה השנייה לצאתם ממצרים. פרק יח עוד יכול להיחשב להמשך סיפור קרח. פרק יט עושה הפסקה בחלק הסיפורי ודן בהלכות פרה אדומה. בפרק כ חוזר החלק הסיפורי, בפתיחה נייטרלית וסתמית: "וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְּבַר צֶן בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן", בלי אפילו לציין את השנה, כאילו מדובר בעוד מסע אחד, בהמשך לסיפור שנקטע בפרקים טז-יז. אלא שמסתבר, שקפצנו קפיצה קונוטית מעל תקופה ארוכה של שלושים ושמנה שנים שלגביה אין התורה טורחת, כאן לפחות, לספר לנו שום דבר מיוחד. חלפו עברו להם שלושים ושמנה שנים אקוט בדור. מה יש כאן לספר?

² שתיקת התורה על כל שלושים ושמנה שנות המדבר בולטת עוד יותר על רקע תיאורים מפורטים של התורה מה בדיקת קרה למלכי ואלופי אדום (בראשית פרק לו), מי היו כל הגויים שנפוצו אחר המבול (בראשית פרק י) וכו'. ראה מורה נבוכים חלק ג פרק נ הדין בשאלה זו. אנו מבקשים לעמת את שתיקת התורה כאן מול הפירוט הרב במקומות ותולדות של עמים אחרים. מדוע חשוב לציין שענה הוא אשר מצא את הימים במדבר כאשר רעה את החמורים של צבעון אביו (בראשית לו כד) ואילו כאן "אין שום מעשה או נבואה" ושום אירוע הראוי לציון בכל שנות נדודי בני ישראל במדבר, להוציא השנה הראשונה, השניה (אם מותר להעיר לאבן עזרא) ושנת הארבעים שעתה אנו באים לספר את קורותיה. מדוע אין התורה טורחת לציין בפסוק שמדובר בשנת הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים? האם בחרה התורה להעלים שנים קשות אלה?

³ חזקוני ממשיך את הקו של אבן עזרא, הקו שנראה פשוט ומוסכם על כל הפרשנים עד שרבים מהם לא טורחים כלל להתעכב עליו, שמדובר בשנת הארבעים ליציאת מצרים ובין פרק כו קודמיו חולפות שלושים ושמנה שנים. אלא שחזקוני מרחיב ומקשר את פרקנו עם פרשת מסעי החותמת את ספר במדבר ובה, בפירוט המסעות עצמם עוד לפני כל הפירושים, אפשר למצוא אולי קצת יותר מידע באשר ל"חור השחור" של שלושים ושמנה השנים העלומות במדבר. ראה פירוש רש"י בתחילת פרשת מסעי המייחס גם הוא לשלושים ושמנה שנים אלה: "אלה מסעי - למה נכתבו המסעות הללו? להודיע חסדיו של מקום, שאעפ"י שגזר עליהם לטלטלם ולהניעם במדבר, לא תאמר שהיו נעים ומטולטלים ממסע למסע כל ארבעים שנה ולא היתה להם מנוחה ... נמצא שכל שמונה ושלושים שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות". אך כל זה בפרשת מסעי וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [אלה מסעי](#) בפרשת מסעי הבאה עלינו לטובה ואין כאן מקום להאריך ולהוסיף (ואכמלאו). מה שחשוב לנו כאן הוא הקישור של פרשתנו לפרשת מסעי. אולי בקישור זה נמצא תשובה חלקית לשנות המדבר העלומות, בבחינת דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר (ירושלמי ראש השנה פרק ג דף נח). סתם כאן ופירט שם כלשון החזקוני.

⁴ כבר רשב"ם שקדם לחזקוני מקשר את הפסוק שלנו עם פרשת מסעי, אך כפשטן המקרא כל מטרתו היא למלא את החסר שהותירה התורה בכך שלא ציינה את השנה בה מדובר. חסר זה מתמלא ע"י מות אהרון שמוזכר להלן בסוף פרק כ בפרשתנו בלי תאריך, אך בפרשת מסעי מצוין שהיה בשנת הארבעים (במדבר לג לח). בכך פתרנו את בעיית התאריך ואין לנו אלא להמשיך לנושא עצמו: מות מרים (שעליו אגב בקשנו לדרוש הפעם, אך נגררנו לנושא השנים העלומות במדבר. ועל מות מרים נזכה בע"ה לדרוש בשנה האחרת). שים לב אגב ללשון הרשב"ם: "בחדש הראשון שלסוף שנת ארבעים שנה" (ואח"כ אהרון בחודש החמישי) והשווה עם לשון אבן עזרא בראש דברינו: "בשנת הארבעים". האם התחלפה השיטה שראש השנה הוא תשרי במקום ניסן ולכן ניסן הוא לקראת סוף השנה? או שמא כוונתו בחודש הראשון בתחילת שנת הארבעים שהיא שנת סוף הנדודים במדבר?

⁵ ספר דברים, בו משה חוזר על עיקרי הקורות לדור הבנים, מספק לנו פסוק אחד לפחות לתיאור השנים העלומות במדבר. פסוק אחד יותר מהקפיצה הסמויה בפרשתנו. האם מכאן תבוא ישועתנו?

מקדש ברנע ... וגם יד ה' היתה בם ... ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות", מיד: "וידבר ה' אלי לאמר" (דברים ב יד-ז).⁶

סדר עולם רבה (ליינר) פרק ח

ואומר: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה וגו'" (דברים ב יד) - י"ט שנה היו חוזרין ומטורפין, וי"ט שנה ישבו בקדש ברנע, שנאמר: "ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם" (דברים א מו), נמצאו כל המסעות מ"ב מסעות.⁷

"וזה הדבר אשר מל יהושע כל העם היצא ממצרים הזכרים כל אנשי המלחמה מתו במדבר בדרך בצאתם ממצרים: כי מלים היו כל העם היצאים וכל העם הילדים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו: כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר עד תם כל הגוי אנשי המלחמה היצאים ממצרים אשר לא שמעו בקול ה' אשר נשבע ה' להם לבלתי הראותם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותם לתת לנו ארץ זבת חלב ודבש: ואת בנייהם הקים תחתם אתם מל יהושע כי ערלים היו כי לא מלו אותם בדרך" (יהושע פרק ב פסוקים ד-ז).

במדבר רבה פרשה יט סימן כד

"ויסעו בני ישראל ויחנו באבובות" (במדבר כא י) - שנעשו אויבים למקום. "ויחנו בעיי העברים" (שם יא) - שהיו מלאים עבירה.⁸ "ויחנו בנחל זרד" (שם יב) - שלא היה הנחל אלא מלוא זרת ולא יכלו לעוברו ל"ח שנה, שנאמר: "עתה קומו ועברו לכם את נחל זרד" (דברים ב יג), וכתוב: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה עד תום כל הדור וכו'" (שם יד). "משם נסעו ויחנו מעבר ארנון" - שנתרצה להם הקב"ה.¹⁰

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יד פסוק לד

"במספר הימים אשר תרתם" (במדבר לד) - והלא בשנה שנייה שלח משה למרגלים, והיה להם לעמוד במדבר משילוח ואילך ארבעים שנה! והם לא עמדו שם אלא ארבעים שנה מיציאת מצרים ואילך, שנאמר: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע ... שלושים ושמונה שנה עד תום כל הדור" (דברים ב יד), ולמה? לפי שכבר הלכו שתי שנים.

⁶ המדרש מסיים שם אמנם בטוב: "הנצינים נראו בארץ, הנצוחות נראו בארץ אלו הנשיאים ... עת הזמיר הגיע ... הגיע זמנה של ארץ ישראל להיחלק לישראל ... וקול התור נשמע בארצנו - אמר רבי יוחנן: קול תייר טוב נשמע בארצנו, זה קולו של יהושע בשעה שאמר: "עברו בקרב המחנה". אבל מהקטע שהבאנו שמתייחס לאותם ל"ח שנות דור המדבר אנו למדים שכעס גדול היה על ישראל ולא היו אלה שנים טובות, גם לא לדיבור הקב"ה עם משה. ראה ירושלמי תענית פרק ג הלכה ד: "מה יעשו גדולי הדור ואין הציבור נידון אלא אחר רובו, שכן מצאנו שכל שלשים ושמונה שנים שהיו ישראל כמנוודים לא היה מדבר עם משה, שנאמר: ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב המחנה. מה כתיב בתריה? וידבר יי' אלי לאמר". (ראה בהמשך שם אותו כלל לחיוב, במעשה אליהו בהר הכרמל שבזכות הציבור נענה אליהו). וכן הוא במכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה א: "ר' עקיבא אומר: לאמר - צא ואמור להם שבזכותם הוא מדבר עמי. שכל שלשים ושמונה שנה שהיה כועס על ישראל, לא היה מדבר עמו, שנאמר: ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב המחנה וידבר ה' אלי לאמר (דברים ב טז - יז)". ואם נשוב לשיר השירים רבה, שים לב למספר ארבעים שנה "שעשו ישראל במדבר" כנגד שלושים ושמונה שנה "שהיו כמנודין". ועוד נשוב לשני מספרים אלה.

⁷ סדר עולם רבה מלמדנו שתקופת שלושים ושמונה השנים נחלקה לשניים. חצי מהזמן נדדו בטירוף במדבר: חנו ונסעו, פירקו והקימו ובחצי השני ישבו במקום אחד ללא שינוי. ואין לדעת איזה חצי קשה יותר. שים אגב לב ש ית מסעות זו היא בניגוד לשיטת רש"י עפ"י התנחומא שבראשית פרשת מסעי, שיטה שהבאנו בהערה 3 לעיל. ראה רש"י ראש פרשת מסעי ורמב"ן שם.

⁸ קיצרה וסתמה התורה ב פרשתנו, הרחיבה מעט בספר דברים ובאו נביאים והרחיבו עוד (והכי הרבה מרחיב המדרש המלווה אותנו כל העת). עניין זה שבני ישראל לא מלו בשנותיהם במדבר נדון בגמרא במסכת יבמות עב ע. "א אשר נותנת לך שתי סיבות אפשריות, שתיהן בריאותיות-רפואיות: "משום חולשא דאורחא" (חולשת הדרך), או משום "שלא נשבה להם רוח צפונית" הנחוצה לריפוי המילה. ומדוע באמת לא נשבה להם רוח צפונית? הסבר אחד שנותנת הגמרא שם הוא שלא יתפזרו ענני הכבוד והשני, משום שהיו נזופים בעקבות חטא המרגלים. שני הסברים אחרונים אלה טעונים הסבר. על הראשון, ענני הכבוד, נשאר לשותי המים לדרוש ולדון (בני ישראל חסו בצל ענני הכבוד כשהם ערלים!). לשיטה של נזופים היו, הרי לנו שבשל חטא המרגלים נעשו ערלים כל אותם שנים וממילא גם לא עשו את הפסח ולא קיימו "זכר ליציאת מצרים" (ושאר מצוות שבתורה ש הן "זכר ליציאת מצרים"?). ועוד צריכים להבין שם את ארבעים השנה (משום חולשת הדרך ומשום ענני הכבוד), מול אולי שלושים ושמונה שנה (משום נזופים), אבל ביהושע כתוב רק ארבעים שנה. והרוצה להרחיב ולעייין בנושא מרתק זה יעיין בגמרא שם ובמפרשיה.

⁹ ובנוסחאות אחרות: עֲבָרָה - כעס.

¹⁰ וכן הוא במדרש נתחומא בפרשתנו סימן מו כמעט בלשון זהה. מדרשים אלה מזיזים את קו פרשת המים שבין דור המדבר ודור הבנים, קו תום ארבעים (שלושים ושמונה) שנות הנדודים, מפרק כ בפרשתנו לאי שם באמצע פרק כא, לאחר פרשת נחש הנחושת, לפני או אחרי שירת הבאר. מקור שיטה זו איננו ספר במדבר בו עומדים, אלא עפ"י המסופר בספר דברים פרק ב. משם יש להשליך לפרשתנו ולמצוא את קו פרשת המים אי שם בפרק כא כאמור. אך נראה שפרשני המקרא התעלמו משיטה זו, אולי משום שהדרשה משלבת פסוקים מפרשתנו ומפרשת דברים באופן קצת מורכב. רוב הפרשנים מציבים את קו המעבר בין הדורות בתחילת פרק כ ובהקשר עם מות מרים, נושא שעליו בקשנו בעצם לדון הפעם ונצטרך לדחותו לפעם אחרת.

ולמה כן חסר?¹¹ מלמד שעשה הקב"ה חשבון עם הבנים והכניס בחשבון השנים ראשונים. והיה חרון אף על האבות, לפי שעשו העגל בשנה ראשונה, ופיחת משני חייהם שנה אחת, כי חישב להם אותה שנה במספר ארבעים שנה, שנאמר: "וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם" (שמות לב לד).¹²

"הֲלֹךְ וְקִרְאתָ בְּאָזְנֵי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵת פְּלוּתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בְּמִדְבָר בְּאַרְץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו פרק ב פסוק ב).¹³

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דזויהי פרשה ג

שלא אמרו למשה היאך אנו יוצאים למדבר ואין בידינו מחיה לדרך, אלא האמינו והלכו אחרי משה. עליהם מפורש בקבלה: הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיהו ב ב).¹⁴

ספורנו במדבר פרק לג פסוק א

"אלה מסעי בני ישראל" - רצה האל יתברך שייכתבו מסעי בני ישראל להודיע זכותם בלכתם אחרי במדבר בארץ לא זרועה באופן שהיו ראויים להיכנס לארץ.¹⁵

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יא הלכה א

כל זמן שהיתה מרים קיימת היתה באר מספקת את ישראל. משמתה מרים מהו אומר? "ותמת שם מרים ולא היה מים לעדה", שנסתלקה הבאר. כל זמן שהיה אהרן קיים, עמוד ענן מנהיג את ישראל. משמת אהרן מהו אומר? "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב וגו'" - נעשו ידים לאותו רשע ובא ונלחם את ישראל. אמרו: איה הלך התייר שלהן המכבש להם את הארץ.¹⁶

¹¹ למה קבלו הנחה של שנתיים ולא השלימו ארבעים שנה מחטא המרגלים?

¹² וכן מביא רש"י בפירושו על הפסוק בפרשת שלח לך. ולפי חשבון זה יוצא שמי שהיה בן עשרים ואף עשרים ואחד בחטא המרגלים, כן זכה להיכנס לארץ. המעניין במדרש זה הוא שהוא מתחיל בניסיון לגשר בין המספר שלושים ושמונה ובין המספר ארבעים, בין הגזרה כפי שכתובה בפרשת שלח לך ובין הפסוק בפרשת דברים שקובע שרק שלושים ושמונה שנים הלכו המלחמה; הוא ממשיך בקישור בין חטא המרגלים וחטא העגל, מוטיב שכבר ראינו מספר פעמים (ראה המדרשים על "סלחתי כדברך" בפרשת כי תשא) ומוצא בחטא העגל את השורש של חטא המרגלים ("אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל" איכה רבה א כז); ומסיים במתן משמעות לפסוק בחטא העגל: "וביום פקדי ופקדתי". האם הנחה זו של שנתיים הייתה בטובת בני ישראל?

¹³ אנו מתגלגלים ובאים מספר במדבר לספר דברים ומשם ליהושע וכעת לפסוקי הנחמה הנפלאים של ירמיהו שאנו קוראים בפסוקי זכרונות של תפילת מוסף בראש השנה. לאיזו תקופה בדיוק מתכוון ירמיהו? לכל ארבעים השנה, כולל השנים שהיו מנודים ונזופים?

¹⁴ עפ"י מדרש זה, לא כל ארבעים או שלושים ושמונה השנים היו "לכתך אחרי במדבר", רק רגע היציאה למדבר, רק האקט הראשון, הקפיצה הנחשונית. וכן הוא במדרש תנחומא (בובר) פרשת בשלח סימן טז אשר מדגיש גם הוא את הצעד הראשון שעשו בני ישראל ביציאתם ממצרים, בעצם הנכונות לעזוב מקום ישוב ולצאת למדבר: "מהו ויסע משה? בשעה שאמר להם שיסעו, לא אמרו לו להיכן אנו נוסעים למדבר, שמא אין בו כלום, אלא עמדו ונסעו להם, על פי אמונה. אמר ירמיהו: הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך וגו' לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיהו ב ב)". אבל בהמשך המדרש שם, לאחר קריעת ים סוף, כבר לא היו הדברים כה חלקים ופשוטים והיה קשה למשה להזיז את בני ישראל משם: "אמר להם: מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות?".

¹⁵ אחרי כל המדרשים, חזרנו אל פרשני המקרא. בניגוד למדרשים שהבאנו זה עתה ובניגוד לפרשנים אחרים כגון אור החיים שמציין: "שלא היו המסעות לשבח ולואי שלא היו בעולם כי רובם היו ליסורין של חטא המרגלים", מדגיש ספורנו שכל ארבעים השנה כלולים בדברי הנביא ירמיהו: "זכרתי לך חסד נעוריך ... לכתך אחרי במדבר וכו'", לא רק היציאה הראשונה למדבר, לא רק יציאת מצרים והמסע בים סוף. ספורנו סבור (ואנחנו מחפשים תומכים נוספים לשיטתו) שעל כל ארבעים השנים של המסעות והנדודים במדבר, בין לפני ובין אחרי חטא העגל, יש לומר את הפסוק של ירמיהו "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" ובזכות זו היו ראויים להיכנס לארץ וכו', הגם שהיו בעונש. מחד גיסא כבר הארכנו כאמור לדון בנושא זה בדברינו [אלה מסעי](#) בפרשת מסעי וכן בדברינו [דור המדבר וחלקו לעולם הבא](#), בפרשת שלח לך. מאידך גיסא, אולי מן הראוי שנקדיש גיליון מיוחד להליכה זו במדבר של דברי ירמיהו שעכ "פ, כפשוטם, ניתן לראות גם בהם פתרון מה לסתימת התורה את שנות המדבר בפרשתנו.

¹⁶ וכן הוא בהלכה ח שם: "ר' יוסה בר' יהודה אומר: כיון שיצאו ישראל ממצרים נתמנו להן שלשה פרנסין טובין. אילו הן: משה אהרן ומרים. בזכותן נתנו להן שלש מתנות: עמוד הענן ומן ובאר. באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרן, מן בזכות משה. מתה מרים בטלה הבאר וחזרה בזכות משה ואהרן. מת אהרן בטל עמוד הענן וחזרו שניהם בזכות משה. מת משה בטלו שלשתן ולא חזרו שנאמר: ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד (זכריה יא ח)". לכתחילה, רצינו לדון בפרשה זו במות מרים או בבאר מרים, שניהם נושאים מרתקים ומעניינים שאף התגלגלו למסורות עד ימינו (גלגלו "באר מרים" ברשת). מות מרים הוא האירוע הראשון שלאחר קו פרשת המים וגם הראשון בסדרת ירדת המסך על מנהיגי דור יציאת מצרים שנקברו במדבר עם קהל מרעיתם. לנושאים אלה חותרת התורה כשהיא סותמת בפרשתנו את כל עניין שלושים ושמונה או ארבעים שנות הנדודים במדבר. ראה פירוש רשב"ם לעיל. העיניים נשואות לדור הבנים. חולקים אמנם כבוד לשלושת הרועים ואין הם מוכחדים בחודש אחד כדברי זכריהו הנביא, אבל המסך יורד על דור המדבר ומנהיגיו שלא זכו להביאו לארץ המובטחת. רק משה זוכה להנהגה קצרה של דור הבנים (יותר לתוכחה

שבת שלום וקיצ טוב
מחלקי המים

ושינון התורה ומצוותיה מאשר להנהגה של ממש). השרביט עובר לדור הבא, ראה דברינו [חילופי דורות ומשמרות](#) בפרשת פנחס. על זה בקשנו לדרוש, אך קפצו עלינו שנות המדבר העלומות ולא נתנו לנו מנוח וטוב שכך. כך זכינו ולשוב ולדון [בדור המדבר](#) ונשארו לנו שני נושאים קסומים לשנים הבאות: מות מרים ובאר מרים. בעזרת השם.